

Sebeb-i Nüzûlün Tesbit ve Tercih Kuralları *

Abdurrahman ENSARİ **

Özet

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayabilmek için onunla ilgili ilimleri bilmek gerekir. Bu ilimlerden biri de sebeb-i nüzûl ilmidir. Sebeb-i nüzûl ilminin kaynağı nakillerdir ve bu nakiller de genellikle tefsir ve hadis kitaplarında yer alır. Bazen bir ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili birden fazla nakil bulunur. Bu nakiller çoğu zaman aynı anlamı farklı lafızlarla ifade eder. Böyle bir durumda sebeb-i nüzûlün tespitinde fazlasıkıntı yaşanmaz. Bazen de sebeb-i nüzûl ile ilgili varit olan nakiller farklı şeylerden bahseder. Farklı şeylerden bahseden bu nakillerden her birine müstakil olarak bakıldığında, bunların ayetin anlaşılmasını kolaylaştırdığı görülür; fakat bütününe topluca bakıldığında ve buna göre ayete anlam verilmeye çalışıldığında, aslında durumun böyle olmadığı anlaşılır. Bu da ilgili nakiller arasında bir tercihin yapılmasını gerekli kılar. Nakiller arasında tercihte bulunabilmek için de sebeb-i nüzûl ile ilgili kuralları bilmek gerekir. İşte bu çalışma sebeb-i nüzûl ile ilgili bilinmesi gereken bu kuralları derli toplu bir şekilde ele almakta ve sebeb-i nüzûlün tespit ve tercihi konusunda izlenecek yolu aydınlatmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sebeb-i nüzûl, rivayet, tesbit, tercih, umûm, husûs

Determination and Preference Rules of Esbâb-ı Nuzûl

Abstract

The first step of correct understanding of the Holy Quran is recognizing the Quranic Sciences ('Ulûm al-Quran). One of these sciences is 'sabab al-nuzûl' (reason for the revelation). The source of 'sabab al-nuzûl' science is the narrations which are mainly located in Tafsir and Hadith books. Occasionally, there exists more than one narration about a verse. These narrations generally refer to a particular meaning in different ways. In this case, 'sabab al-nuzûl' is able to be easily determined. In other situations, the narrations of 'sabab al-nuzûl' are about different cases. It is not the case that these different narrations make contributions to understand the verse, the fact is that there can be a controversion while considering the narrations together and endeavouring to understand the verse. Therefore, a preference, based on the knowledge of rules and methodology of 'sabab al-nuzûl', becomes compulsory. This study aims to contribute to light the methodology of determination and preference of 'sabab al-nuzûl' by respectably discussing these rules and methodology.

Keywords: Revelation reason, narrative, establishing, preference, common, particular

* Bu makalede, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tarafımızdan hazırlanan "Sebebi Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Suresi Örneği" adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

* Öğretim Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı A.B.D.
abdurrahmanensari@gmail.com

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, nüzûl sebebinin var olup olmaması açısından ikiye ayrılır:

1. Belli bir sebebe bağlı olmadan inen ayetler: Bu ayetler, Kur'an'ıngenel gönderiliş gayesi olan beşeriyetin hidayetini temin etmek amacıyla, Yüce Allah'ın ümmeti gözetip merhale merhale eğitime suretiyle kemale erdirmeye uygun olarak, herhangi bir özel sebebe bağlı olmadan indirdiği ayetlerdir. Kur'an ayetlerinin çoğu böyledir.¹

2- Belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetler: Bu ayetler Hz. Peygambere sorulan bir soruya cevap veya zamanında meydana gelen bir hâdiseye çözüm olmak üzere inen ayetlerdir.²

Belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetlerden kastedilenin daha kolay anlaşılabilmesi için ayetin inişine sebep olan olayın/sebeb-i nüzûlünün bilinmesi gerekir. Bunun için sebeb-i nüzûlün kaynağı olan tefsir ve hadis kitaplarına başvurulur. Bu kaynaklar incelendiğinde bazı ayetlerle ilgili birden fazla nüzûl sebebinin var olduğuna delâlet eden rivayetlerle karşılaşılır. Bu rivayetler de ayete faklı anlamlar vermeyi gerektirir.

Böyle bir durumda acaba ayete nasıl anlam verilecektir? Nüzûl sebebi olarak bize ulaşan rivayetlerin bütünü kabul edilip ona göre mi, yoksa bu rivayetlerden bazıları esas alınıp diğerleri devre dışı bırakılarak mı ayete anlam verilecektir? Bu rivayetlerden bazıları esas alınacaksa bu neye göre yapılacaktır? İşte bu çalışmada bu ve benzeri sorulara cevap olacak kurallar zikredilecektir.

1 Muhammed Abdülazîmez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an, tahic ve ta'lik, Ahmed Şemsuddîn, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), I, 107; Menna' Kattân, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an, 7. Baskı, (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1990), s. 75; Muhammed Hazır el-Mecâlî, el-Vecîz fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Azîz, (Amman: Cem'iyyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerim, t.y.), s. 71.

2 Zerkânî, I, 108.

Bu kurallar “Sebeb-i Nüzûlün Tesbit Kuralları” ile “Sebeb-i Nüzûlde Tercih Kuralları” diye isimlendirilen iki ana başlık altında verilecektir:

“Sebeb-i nüzûlün tesbit kuralları” ana başlığı altında sebeb-i nüzûlü bilmenin yolu, sebeb-i nüzûlü ifade etmede kullanılan lafızlar, nazil olanın tek olup sebebini birden fazla olması, sebebini tek olup nazil olanın birden fazla olması ve lafzın umumi, sebebini hususi olması konuları işlenecektir.

“Sebeb-i nüzûlde tercih kuralları” ana başlığı altında ise rivayetlerdeki sığanın durumuna göre tercih, rivayetin sıhhat derecesine göre tercih, rivayetin tercih edici bir sebep ihtiva etmesine göre tercih, sebebini birden fazla olduğu sonucuna varılması ve sebep sayısına nüzûlün tekrarlandığı sonucuna varılması konuları işlenecektir.

1. Sebeb-i Nüzûlün Tesbit Kuralları

1.1. Sebeb-i Nüzûl Bilgisine Ulaşmanın Yolu

Nüzûl sebepleri sadece sahih nakillerle bilinebilir. Bunun dışındaki bir yöntemle nüzûl sebepleri bilgisine ulaşmak mümkün değildir.³ İçtihatla da sebeb-i nüzûl tespit edilemez.⁴ Bu konuda Vâhidî şöyle der: “Kitabın nüzûl sebepleri, sadece nüzûl dönemine şahit olan, sebeplere vakıf olan, bunun bilgisini araştıran ve öğrenmeye ciddiyetle gayret gösterenlerden duyma ve rivayet etme yoluyla tespit edilebilir. Bunun dışında sebeb-i nüzûl ile ilgili söz söylemek caiz değildir.”⁵ Vâhidî akabinde bu ilme bilgisizce dalanların Şari’ tarafından şiddetli bir azapla tehdit edildiğine İbn Abbâs’tan rivayet ettiği şu hadisi delil gösterir. İbn Abbâs’tan bize ulaştığına göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bildiginiz dışında bir şey söyleme hususunda Allah’tan korkun; çünkü kim benim adıma bilerek yalan konuşursa ateşte oturacağı yere hazırlansın ve kim Kur’an hakkında bir ilme dayanmadan yalan konuşursa ateşte oturacağı yere hazırlansın.”⁶ Daha sonra selefin bu konudaki hassasiyetine değinir ve buna Muhammed b. Sîrîn (v.110/729) ile Ubeyde (v.101/720) arasında geçen şu konuşmayı örnek gösterir. Ebû Amr’ın bize haber verdiğine göre Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi: “Ubeyde’ye Kur’an’dan bir ayeti sordum. Bunun üzerine o bana, Allah’tan kork ve doğru söyle, Kur’an’ın hangi hususlarda indirildiğini bilenler gitti, dedi.”⁷ Ubeyde’nin burada kast ettiği sahâbilerdir. İbn Sîrîn, rivayetleri araştırması ve nakildeki titizliği hususunda tâbiîn âlimlerinin

3 Zerkânî, I, 115.

4 M. Sait Şimşek, “Esbâbu’n-Nüzûl”, Şamil İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1990), II, 115.

5 Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî en-Nisabûrî. Esbabu’n-Nüzûl, thk., Seyyid Abdülğani Zâid, (Mansura: Müessesetu Ümmi’l-Kurâ, 2005), s. 12.

6 Vâhidî, s. 12. Bu hadisi benzeri bir şekilde Ahmed ve Tirmizî de tahrir etmiş ayrıca Tirmizî hasen olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr., (yy: Müessesetü’r-Risale, 1999), III, 496, h.no: 2069; V,155, h.no: 3024; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, el-Camiu’s-Sahih, thk. Ahmed Muhammed Şakir v.dğr., (Kahire: Mektebe ve Matbaatu Mustafa Halebî, 1975), Tefsir, I, h.no: 2951.

7 Vâhidî, s. 12-13.

en önde gelenlerindendir. Âlimleri, sebeb-i nüzûl konusunda içtihadta bulunma ve görüş ileri sürme gibi şahsi çabaları reddedip sahih rivayetlere bağlı kalmayı şart koşmaya iten unsur bu ve benzeri vakalar olmalıdır.⁸

Buna göre, sebeb-i nüzûl sahâbilerden rivayet edilmişse makbuldür. Sahâbilerden gelen rivayetin kabul edilebilmesi için ayrıca başka bir rivayetle takviye edilmesi şartı aranmaz; çünkü içtihadın alanı kapsamında sayılmayan meselelerde sahâbenin sözü merfû hadis hükmündedir; çünkü duyarak veya müşahade ederek öğrenmekten başka bir yolu olmayan bir haberi, sahâbenin kendi indinden söylemesi mümkün değildir.

Sebeb-i nüzûl mürsel bir hadisle rivayet edilmişse, yani senedinden sahâbî düşmüş, tâbiîn onu doğrudan peygamberden rivayet etmişse, bu durumda kabul edilebilmesi için, senedinin sahih olması, râvînin Mücâhid (v.103/721), İkrime (v.105/723) ve Saîd b. Cübeyr (v.95/714) gibi tefsîr imamlarından biri olması veya başka bir mürsel hadisle takviye edilmiş olması ve benzeri şartları taşıması gerekir. Bu şartları taşımayan mürsel hadis, sebeb-i nüzûl konusunda kabul edilmez.⁹

1.2. Sebeb-i Nüzûlü İfade Etmede Kullanılan Lafızlar

Sebeb-i nüzûlü ifade etmede farklı lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızlardan bazıları sebeb-i nüzûle sarîh / açık bir şekilde delâlet ederken bazıları ise ihtimal ifade eder.

Sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ifade eden lafızlar:

1- Sebeb lafzı kullanılarak سبب نزول الآية “Ayetin nüzûl sebebi şudur.” ifadesi. Bu lafız sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder ve bundan başka bir ihtimal taşımaz.

2- Sebeb lafzı kullanılmadan, olayın anlatımının hemen akabinde نزول الآية maddesinin başına bir fa (ف) harfi getirilerek sebebin beyan edilmesi. Bu lafız da önceki ifade gibi sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder.

3- Bazen de Peygamber’e (s.a.v.) soru sorulur. Bu soru üzerine vahiy iner. Peygamber de inen vahiy ile cevap verir. Burada ne birinci maddedeki gibi سبب “sebeb” lafzı ne de ikinci maddedeki gibi bir fa (ف) harfi kullanılmıştır. Burada ayetin nüzûl sebebi açık bir şekilde durumdan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu da öncekiler gibi sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder.¹⁰

Müzeynî, Zerkânî’den sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden bu üç maddesi zikrettikten sonra birinci madde ile ilgili olarak şunu ifade eder: Tez sürem boyunca bu konudaki araştırma ve okumalarımda herhangi bir nüzûl sebebinin

8 Kattân, s. 76.

9 Celalüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmî’l-Kur’ân, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, (Dîmeşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1987), I, 101; Zerkânî, I, 115.

10 Zerkânî, I, 116.

bu şekilde ifade edildiğini bulamadım. Dolayısıyla “سبب نزول الآية كذا” “Ayetin nüzûl sebebi şudur.” ifadesinin vakıada bir varlığı yoktur. Zaten Zerkânî de buna dair bir örnek zikretmemiştir. Oysa kuralların örneklerden elde edildiği bilinmektedir. Muhtemelen Zerkânî böyle bir ifadenin kullanılmış olma ihtimalini tasavvur etmiş; ancak buna dair bir örnek bulmadan tasavvur ettiğini yazıya dökmüştür diye düşünüyorum. Benim garibime giden şey ise daha sonraki müelliflerden bazılarının bu konuda araştırma yapmadan onun söylediğini aynen nakletmeleridir.¹¹ Doğrusu biz de Bakara sûresi ile sınırlı olan bu araştırmamızda sebab-i nüzûl beyan eden, “سبب نزول الآية كذا” “Ayetin nüzûl sebebi şudur.” şeklinde bir ifade ile karşılaşmadık. Bundan hareketle biz de en azında Bakara sûresi çerçevesinde böyle bir ifadenin vakıada bulunmadığını söyleyebiliriz.

Sebeb-i nüzûle ihtimali şekilde delâlet eden lafız:

Bazen de sebab-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan herhangi biri kullanılmayıp sadece, “نزلت هذه الآية في كذا” “Bu ayet şu meseleyle ilgili veya şu meselede nazil olmuştur.” gibi bir ifade kullanılır. Bu ifade, sebab-i nüzûle açık bir şekilde delâlet etmeyip hem sebab-i nüzûle, hem de ayetin ihtiva ettiği hükümleri beyan etme gibi başka bir şeye de delâlet etme ihtimali taşır. Bu ihtimallerden birini tayin veya tercih ettirecek şey karinelerdir.¹² Aynı şekilde “أحسب هذه الآية نزلت في كذا” “Bu ayetin şu konuda nazil olduğunu sanıyorum.” veya “ما أحسب هذه الآية نزلت إلا في كذا” “Bu ayetin sadece şu konuda nazil olduğunu sanıyorum.” ifadeleri de her iki ihtimali taşıyan ifadelerdendir.¹³

Sahâbe ve tâbiinden biri, “نزلت هذه الآية في كذا” “Bu ayet şu meseleyle ilgili veya şu meselede nazil olmuştur.” ifadesini kullandığı zaman, ayetin bu hükmü içerdiğini kastettiği anlaşılıyordu.¹⁴ İbn Teymiyye de bu ifadeden, bazen sebab-i nüzûlün kastedildiğini, bazen de zikredilen şey sebab-i nüzûl olmasa da ayetin kapsamına girdiğinin kastedildiğini söylüyor.¹⁵

1.3. Nazil Olanın Tek, Sebebin Birden Fazla Olması

Bazen sebep birden fazla olduğu halde inen ayet bir tane olabilir.¹⁶ Sebeb-i nüzûl ile ilgili kitaplarda buna dair örnekler vardır.¹⁷

Burada şu örnek ile iktifa edelim: Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de

11 Hâlid b. Süleymân el-Müzeyni, el-Muharrer fî Esbabî Nüzûlî'l-Kur'ân min Hilâli'l-Kütübî't-Tis'a Dirâsetü'l-Esbâbi Rivâyetin ve Dirâyetin, (Demâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 2006), I, 115.

12 Zerkânî, I, 116.

13 Kattân, s. 85.

14 Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kâhire, Mektebetu Dâri't-Turas, t.y., I, 31-32.

15 Takiyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr, thk., Adnan Zerzûr, (yy., 1972), s. 48.

16 Zerkânî, I, 117-121.

17 Vâhidî, s. 40-41.

onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye ayetlerini insanlara böylece açıklar.”¹⁸

Bu ayetin nüzûl sebebiyle ilgili bazı rivayetler:

1- Buhârî, Berâ'nın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Muhammed'in (s.a.v.) ashâbı oruçluyken, iftar vakti girdiğinde, iftarlarını açmadan önce yatacak olsalardı, artık ne o gece ne de gündüzünde akşam oluncaya kadar hiç bir şey yiyemezlerdi. Kays b. Sırma el-Ensârî oruçluydu. İftar vakti girdiğinde eşinin yanına geldi ve ona, 'Yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. Eşi 'Hayır; fakat şimdi gidip sana bir şeyler getireyim' dedi. O, gündüzün çalışıyordu, (yorulduğundan) gözlerini uyku bastı. Eşi gelip onu böyle görünce, 'Sana yazık oldu' dedi. Gün ortasında bayıldı. Bu durum Peygamber'e (s.a.v.) anlatıldı. Bunun üzerine, 'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.' ayeti nazil oldu. (Sahâbîler) buna çok sevindiler ve devamında (bu ayetin) 'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için.'(kısmı) nazil oldu.”¹⁹

2- Buhârî, Berâ'nın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ramazan orucunun farz kılınması ile ilgili emir geldiğinde, Müslümanlar bütün Ramazan boyunca eşlerine yaklaşmıyorlardı. Bazı kimseler eşlerine yaklaşarak kendilerine zulmediyorlardı. Bunun üzerine Allah 'Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti.' ayetini indirdi.”²⁰

3- Buhârî, Sehl b. Sa'd'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Beyaz ip siyah ipten ayırt edilinceye kadar yiyin için.” ayeti nazil olmuş; fakat henüz ayetin devamı olan *وَمِنَ الْفَجْرِ* 'tan yeri ağarınca' açıklaması inmemişti. Bundan dolayı bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarına biri siyah diğeri beyaz iki ip bağlar, bu iplerin birbirinden farklı olduğunu görünceye kadar yemeklerini yerlerdi. Bunun üzerine ayetin devamı olan *وَمِنَ الْفَجْرِ* 'tan yeri ağarınca' kısmı nazil oldu. Böylece kastedilenin gece ile gündüzün birbirinden ayırt edilmesi olduğunu anladılar.”²¹

18 Bakara: 2/187.

19 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Camiu's-Sahihu'l-Müsne'd min Hadisi Rasûlillâhi Sallallahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyamihi, şerh ve thk: Muhibbuddin el-Hatîb, Tarkim: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ty.), Savm, 15, h.no.: 1915.

20 Buhârî, Tefsîr, Bakara, 27, h.no.: 4508.

21 Buhârî, Savm, 16, h.no.: 1917.

Görüldüğü gibi burada ayetin nüzûlü için farklı sebepler zikredilmiştir. Birinci hadiste açlığın, ikinci hadiste de bazılarının nefislerine zulmederek eşlerine yaklaşmalarının,²² üçüncü hadiste ise ayetin bir kısmı olan “beyaz ip siyah ipten ayrılıncaya kadar” ifadesinden kastedilenin anlaşılmamış olmasının, bununla ilgili açıklamanın inmesine sebep olduğu zikredilmiştir.

1.4. Sebebin Tek, Nazil Olanın Birden Fazla Olması

Bazen bir sebep, birden çok ayetin inmesine neden olabilir. Bunun bir sakıncası yoktur; çünkü bu durum, insanların hidayeti, ikna edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması hikmetlerine uygun olduğu gibi ayrıca bunların en iyi şekilde gerçekleşmesini temin eder.²³ Buna iki örnek verelim:

1- Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Müseyyeb (r.a.) babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “Ebû Tâlib vefat etmek üzereyken Rasûlullâh (s.a.v.) onun yanına geldi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Umeyye b. Muğîre'nin de orada olduğunu gördü. (Efendimiz) ona: *'Ey amca, 'Lâilâhe illallâh.' de ki bu kelimeyle Allah katında senin için söyleyebileceğim bir şey olsun.* dedi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Umeyye, ‘Abdumuttalib’in dininden yüz mü çevireceksin?’ dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) bu sözünü söylemeye, onlar da aynı ifadeyi tekrarlamaya devam ettiler ve nihayet Ebû Tâlib’in onlara son sözü ‘Abdumuttalib’in dini üzerinde’ ifadesi oldu ve ‘Lâilâhe illallâh.’ demeyi kabul etmedi. Rasûlullâh (s.a.v.) da ‘*Vallahi bana yasak kılınmadığı sürece senin affedilmen için Allah'a dua edeceğim.*” dedi. Bunun üzerine ‘*Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için bağışlama dilemeleri olmaz.*’²⁴ ayeti nazil oldu. Yüce Allah, Ebû Tâlib hakkında da peygambere hitaben ‘*Sen dilediğini hidayete erdiremezsin; ancak Allah dilediğini hidayete erdirir.*’²⁵ ayetini indirdi.”²⁶

2- Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Birçok insanı öldürmüş ve çok defa zina etmiş olan bazı müşrikler Muhammed'e (s.a.v.) gelip şöyle dediler: ‘Senin söylediklerin ve kendisine davet ettiğin şeyler çok güzel ancak yaptıklarımızın bir kefaretinin olduğunu bize bildirirsen seviniriz.’ Bunun üzerine, ‘*Onlar ki Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etmezler, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler.*’²⁷ ve ‘*De ki, ey nefislerine zulmetmiş kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*’²⁸ ayetleri nazil oldu.”²⁹

Görüldüğü gibi bu hadislerin her birinde nüzûl sebebi tek olduğu halde inen ayetler ikiye tanedir.

22 Müzeyni, I, 126.

23 Zerkânî, I, 122.

24 Tevbe: 9/113.

25 Kasas: 28/56.

26 Buhârî, Tefsîr, Kasas, I, h.no.: 4772.

27 Furkân: 25/68.

28 Zümer: 39/53.

29 Buhârî, Tefsîr, Zümer, I, h.no.: 4810.

1.5. Sebeb-i Nüzûlde Umûm ve Husûs

Aklî taksim, umûm husûs açısından lafzın sebep ile ilişkisini dört maddede sınırlar:

- 1- Hem sebebin hem de lafzın hususi olması
- 2- Hem sebebin hem de lafzın umumi olması
- 3- Sebebin umumi lafzın hususi olması.
- 4- Sebebin hususi lafzın umumi olması

İlk iki kısım hakkında âlimler arasında ihtilaf yoktur; çünkü sebep ile lafız arasında tam bir mutabakat vardır.³⁰ Yani hüküm olarak umumi oluşu ifade eden lafzın, umûm ifade eden sebebin bütün fertlerini kapsadığı; hususi oluşu ifade eden lafzın ise sadece has olan sebebinin şahsıyla sınırlı olduğu, âlimler arasında ittifak konusudur; çünkü böyle bir durumda sebep ile onun hakkında inen âyet arasında tam bir mutabakat ve eşitlik vardır.³¹

Birinci kısım ile ilgili olarak *الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى. وَسَيَجْزِيهَا الْآتِفَى.* “Temizlenmek için malını hayra veren en muttaki kimse o ateşten uzak tutulacaktır.”³² Ayetlerini örnek verebiliriz.³³ Bu ayet Ebû Bekir’in, işkence altındaki Bilal’i satın alıp azat etmesi üzerine nazil olmuştur. Kâfirlerin “Ebû Bekir, Bilal’i daha önce kendisine yaptığı bir iyilikten dolayı azat etmiştir.” demeleri üzerine de *وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ جُزئ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى وَلَسَوْفَ يَرْضَى* “Onun yanında hiç kimsenin mükâfatlandırılacak bir nime-ti yoktur. O, ancak Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verir ve ilerde muhakkak razı olacaktır.” ayetleri nazil olmuştur.³⁴ Bu ayetlerin Ebû Bekir hakkında nazil olduğu icma ile sabittir. Hatta Fahrüddin er-Râzî (v.606/1210) bu ayet ile *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ* “Allah katında en değerli olanınız en takvalı olanınızdır.”³⁵ ayetine da-yanarak Ebû Bekir’in Rasûlullâh’tan sonra en faziletli insan olduğunu söylemiştir.³⁶ Bu ayetin umûm ifade ettiğini ve Ebû Bekir’in yaptığı yapan herkese şamil oldu-ğunu zanneden yanılmıştır; çünkü ayette umûm ifade eden bir sığa/yapı yoktur. Ayetteki *الْآتِفَى* ifadesinin başındaki “ال” takısı ahd içindir. Ayrıca üzerine geldiği ismi tafdil sığası/yapısı da anlamda ortaklığa manidir. Bütün bunlar lafzın hâs ol-duğuna ve hususi olan sebebiyle sınırlı olduğuna delâlet eder.³⁷

İkinci kısım ile ilgili örnekler çoktur. Buna Âli İmrân sûresindeki Bedir ve Uhud savaşları ile ilgili inen ayetleri örnek verebiliriz.³⁸

30 Muhammed Ebû Şühbe, el-Medhal li Dirâseti’l-Kur’âni’l-Kerîm, (Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 2003), s. 155-156.

31 Zerkânî, I, 125.

32 Leyl: 92/17-18.

33 Zerkânî, I, 125.

34 Celâlüddin Muhammed el-Mahallî ve Celâlüddin Abdurrahman es-Suyûtî, Tefsirü’l-Celâleyn, (Beyrût: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 1999), s. 596.

35 Hucurât: 49/13.

36 Muhammed Fahrüddin er-Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, (Beyrût: Dâru İhyai’t Turâsi’l Arabî, 1420), XXXI, 187; Suyûtî, I, 98.

37 Suyûtî, I, 98.

38 Zerkânî, I, 125.

Üçüncü kısım, her ne kadar aklen mümkün ise de belagat açısından caiz değildir; çünkü sebep ile müsebbeb (sebepten dolayı inen lafız) arasında uyum yoktur. Bu durum, “Müslümanların şöyle yapması caiz mi sorusuna, diğer Müslümanlar hakkındaki hükme hiç değinmeden, falancanın böyle yapması caizdir.” şeklinde cevap vermeye benzer. Bundan dolayı Kur’an ve Sünnet gibi belîğ kelimada böyle bir şey varit olmamıştır.

Dördüncü kısım ise aklen caiz, fiilen de vakidir. Yani meydana gelmiştir.³⁹ Bu kısım, üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı kısım olduğundan, üzerinde biraz durulacaktır.

Lafzın umumi sebebin hususi olması, cevabın sebepten daha genel olması demektir. Yani sebebin, cevabın lafzından daha özel olmasıdır. Bu aklen caiz olup fiilen de vakidir; çünkü buna terettüp edecek bir sakınca yoktur. Ayrıca sebep hususi olduğu halde lafzın umumi oluşu asıl gayeyi gerçekleştirmesi yanında bundan fazlasını da kapsamaktadır.⁴⁰

Usûl âlimleri lafzın umûm ifade etmesinin mi yoksa sebebin hususi oluşunun mu esas alınması gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴¹ Cumhura göre hüküm lafzın bütün fertlerini kapsar. Burada sebebin fertleri olanlarla olmayanlar arasında fark yoktur. Mesela Hilâl b. Ümeyye’nin eşini kazf etmesi, yani onun zina ettiğini söylemesi, olayı üzerine inen ⁴²وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاحَهُمْ ayetine bakalım. Ayetin nüzûl sebebinin hususi bir mesele olan Hilâl’in eşini kazf etmesi olayı hakkında indiği biliniyor; fakat ayetteki lafız umûm ifade eden bir ism-i mevsûldur. Ayetin getirdiği hüküm, eşlerini kazf eden ve kendileri dışında olaya şahit birinin bulunmadığı durumda, eşler arasında mulâane yapılacağıdır. Dolayısıyla bu ayet her ne kadar Hilâl b. Ümeyye’nin eşini kazf etmesi olayı üzerine inmişse de lafzının umûm ifade eden bir sığa ile gelmiş olması, ihtiva ettiği hükmüm Hilâl b. Ümeyye’ye tahsis edilmeyip aynı olaya maruz kalan herkes için geçerli olduğunu gösterir.

Diğerlerine göre ise sebebin hususi oluşu esas alınır. Bunun anlamı şudur: Ayetin lafzı indiği olayla sınırlıdır; dolayısıyla ihtiva ettiği hüküm, hakkında indiği olaya hasır. Benzeri olayların hükmü bu ayetten öğrenilmez; bilakis başka bir delilden öğrenilir. Bu delil de şartlarını taşıyorsa kıyas veya içtihatdır; çünkü usûl âlimlerinden meşhur olan “Bir kişi hakkındaki hükmüm cemaat hakkındaki hükmümdür.”⁴³kuralı kapsamına girer. Buna göre kazf hâdisesi hakkında inen aye-

39 Ebû Şühbe, s. 155-156.

40 Zerkânî, I, 126.

41 Suyûtî, I, 95.

42 Nur: 24/6

43 Bu kural hadis olmadığı halde birçok yerde hadis olarak geçer; ancak, Tirmizî ve Nesâî’nin rivayet ettikleri, Ümeyme binti Rakiha’nın “Bir kadın hakkındaki sözüm yüz kadın hakkındaki sözüm gibidir” hadisine benzerdir ki bu hadis Dârekutni’ye göre Şeyheyn’in rivayet etmesi gereken hadislerdendir; çünkü her ikisinin de şartlarını taşımaktadır. Bkz.: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlül’-İlbâsi Ammaş-Tehera Mine’l-Ehâdisi ala Elsineti’n-Nâs, (yy.: Mektebetü’l-Kudsî, 1351) I, 364.

tin ihtiva ettiği hüküm, Hilâl'in eşini kazf etmesi olayına hasır. Bu olaya benzer diğer olayların hükmü ise bu olaya kıyas edilerek ya da zikredilen kuralın kapsamına alınarak bilinebilir.⁴⁴

Cumhur ile diğerleri arasındaki bu ihtilafta gözden kaçırılmaması gereken şu iki hususa dikkat etmek gerekir:

1- Bu ihtilaf, umûm ifade eden lafzın nüzûl sebebine has olduğuna dair bir karinenin bulunmadığı durumla sınırlıdır. Böyle bir karinenin bulunması durumunda hükmün sebebe münhasır olacağı konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.⁴⁵ Bu şekilde olanlar Kur'an'da azdır.⁴⁶ Buna şu ayetler güzel bir örnektir. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

“(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisi-nin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da ‘Biz Hristiyanlarız’ diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar. Peygamber’e indirileni (Kur’an’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. ‘Ey Rab-bimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed’in ümmeti) ile beraber yaz’ derler. ‘Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah’a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?’ dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır.”⁴⁷ Bu ayet, Necaşî’nin etbai olan Habeşistan Hristiyanlarının Hz. Peygambere gelip Kur’an’ı dinlediklerinde Müslüman olup ağlamaları üzerine nazil olmuştur. Bu ayetten, lafzın umûm ifade ettiği anlaşılabilir; ancak ayetin siyakına ve nüzûl sebebine baktığımızda lafzın umumiliği değil sebebin husûsiliğinin esas alındığı anlaşılacaktır. Bu ayet, aslen Ehl-i Kitap’tan olup sonra Müslüman olan kimseleri kapsar.⁴⁸ Ayette, “Hristiyan” olarak isimlendirilmeleri, önceki durumlarına göredir.⁴⁹

2- Her iki grup da umûm ifade eden lafzın, hem nüzûl sebebini hem de diğerlerini kapsadığı konusunda görüş birliği içindedir. Ancak cumhur, umûm ifade eden lafzın, sebebin dışındakileri de doğrudan kapsadığını söylerken, diğerleri ise lafzın kıyas yoluyla ya da başka bir delil ile diğerlerini kapsadığını söyler.⁵⁰

İbn Teymiyye bu konuda kısaca şöyle demiştir: “Bu ayet, şu konuda indi.” ifadesini sık kullanırlar. Özellikle de zikredilen bir şahıs ise. Mesela zihâr ayeti Sâbit

44 Ebû Şühbe, s. 156.

45 Zerkânî, I, 127.

46 Mecâli, s. 77.

47 Maide: 5/82-85.

48 Vâhidi, s. 141; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmâil. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr.(Cize: Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdiş-Şeyh li't-Turâs, ty., III, 166.

49 Mecâli, s. 77.

50 Zerkânî, I, 127.

b. Kays'ın eşi hakkında, kelâle ayeti Câbir b. Abdullâh hakkında ve buna benzer olarak, şu ayet veya ayetler Mekke müşriklerinden bir grup veya Yahudi ve Hristiyanlardan bir grup ya da müminlerden bir grup hakkında nazil olmuştur, derler. Bunları söyleyenler, bu ayetlerin ihtiva ettiği hükmün sadece bunlara has olup başkalarını bağlamadığını kastetmemişlerdir; çünkü böyle bir şeyi ne bir Müslüman ne de bir akıllı insan asla söylemez. İnsanlar her ne kadar bir sebep üzerine inen umumi bir lafzın, sebebine has olup olmadığını tartışmışlarsa da hiç kimse Kitap ve Sünnet'in umûm ifadelerinin belli bir şahsa has olduğunu söylememiştir. Söylenecek nihai söz şudur: *إنها تختص بنوع ذلك الشخص فتعم ما يشبهه ولا يكون فيها بحسب اللفظ* "Bu şahsın nev'ine hastır, dolayısıyla benzerlerini de kapsar ancak benzerleri lafız itibariyle ayetin kapsamında değildir."⁵¹

Bu ihtilafın en önemli sonucu şudur: Cumhura göre ayetin umûm ifade eden lafzı sebebin dışında kalanları da kapsar. Dolayısıyla sebebin dışında kalanların hükmü de, sübûtunun kat'i oluşunda ihtilaf bulunmayan ayetle sabittir. Diğerlerine göre ise ayetin umûm ifade eden lafzı, sebebin dışında kalanları kapsamaz. Sebebin dışında kalanların hükmü ise kıyas veya hadis⁵² ile sabit olur ki, her ikisinin de sübûtu zannîdir.⁵³

2. Sebeb-i Nüzûlün Tercih Kuralları

Sebeb-i nüzûl bilgisinin kaynağı rivayetlerdir. Bir ayetin nüzûl sebebiyle ilgili birden fazla rivayet bulunabilir. Bu rivayetlerden her biri diğerinden farklı bir nüzûl sebebi zikredebilir. Bu durumda karşımıza şu ihtimaller çıkmaktadır:

1- Rivayetlerin hiç birinde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir sîğa kullanılmamış olabilir.

2- Rivayetlerin birinde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir sîğa kullanılmışken diğerinde muhtemel bir sîğa kullanılmış olabilir.

3- Bütün rivayetlerde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir sîğa kullanılmış; fakat bu rivayetlerden biri sahîh diğerleri sahîh olmayabilir.

4- Bütün rivayetler sahîh; ancak birini diğerine tercih ettirecek bir müreccih bulunabilir.

5- Rivayetlerden birini diğerine tercih ettirecek bir müreccih de yok; ancak her ikisini de kabul etme yani cem' etme imkânı bulunabilir.

6- Her iki rivayeti cem' etme imkânı da bulunmayabilir.⁵⁴

Şimdi bunlardan her birini kısaca açıklayalım.

51 İbn Teymiyye, s. 44-47; Suyûtî, el-İtkân, I, 97-98.

52 Zerkânî "Bir kişi hakkındaki hükmüm cemaat hakkındaki hükmümdür" kuralını hadis olarak zikrettiğinden böyle demektir. Bkz.: Zerkânî, I, 125.

53 Zerkânî, I, 128.

54 Kattân, s. 87-89.

2.1. Rivayetlerdeki Sığanın Durumuna Göre Tercih

Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere, sığa açısından baktığımızda karşımıza iki durum çıkmaktadır:

- 1- Sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden sığa.
- 2- Sebeb-i nüzûle ihtimalli bir şekilde delâlet eden sığa.

Kur'an'ın tefsirinde her iki durumun da kendine göre bir değeri vardır.⁵⁵

2.1.1. Sebeb-i Nüzûle Açık Bir Şekilde Delâlet Eden Sığa

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bazılarındaki sebeb-i nüzûl sığası, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ediyor, diğerlerindeki ise ihtimalli bir şekilde delâlet ediyorsa bu durumda sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden rivayetin sebeb-i nüzûl, diğerlerinin ise ayetin tefsiri ve umûm ifade eden manası kapsamına girdiği söylenir.⁵⁶

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

“(Mallarınızı) Allah yolunda harcadığınız. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”⁵⁷

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Huzeyfe şöyle demiştir: “(Mallarınızı) Allah yolunda harcadığınız. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın ayeti, نَزَّلَتْ فِي النِّفَقَةِ nafaka hakkında nazil olmuştur.”⁵⁸

Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre Ebû İmrân et-Tecîbî şöyle demiştir: “Biz Rum diyarındaydık. Bizimle çarpışmaları için Rum askerlerinden büyük bir saf (grup) çıkardılar. Müslümanlardan da onlara karşı çarpışmak üzere onlar kadar veya daha fazla bir grup çıktı. Mısır halkının başında Ukbe b. Âmir vardı. Cemâatin komutanı Fudâle b. Ubeyd idi. Müslümanlardan birinin çarpışmak üzere düşman

55 Halil Aldemir, tercih kriterlerinden olan “lafza dikkat edilmesi” meselesinin oldukça tartışmaya açık olduğunu, bu kriterin sahabe döneminden itibaren sebeb-i nüzûl ile ilgilenen herkesin aynı kalıplara aynı manayı yüklemesini zorunlu kıldığını, oysa bunu destekleyecek herhangi bir bilginin mevcut olmadığını hatta bunun aksini gösteren tercihlerin söz konusu olduğunu söyler. O, Hud sûresi'nin 114. ayeti hakkında sebeb-i nüzûl ile ilgili olduğunu düşündüğü iki rivayeti de buna örnek olarak zikreder. Bunların ilki Buhârî'den naklettiği rivayettir ki bu rivayette anlatılan olayın akabinde فَنَزَّلَتْ عَلَيْهِ ifadesi kullanılmış, diğeri de Ahmed b. Hanbel ve Abdurrezzak'tan naklettiği rivayettir ki bu rivayette de anlatılan olaydan sonra Rasûlullah'ın olayı anlatanı çağırıp ona ilgili ayeti okuduğu zikredilmiştir. Bkz. Halil Aldemir, Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Çözüm Yolları, (Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 15, S. 48, 2011), 11. Bizim yaptığımız araştırma ise ulumu'l-Kur'an kitaplarında bunun kabul görmüş belli bir kriterinin olduğunu göstermektedir. Bkz.: Zerküşî, I, 31-32; Suyûtî, el-İtkân, I, 100-102; Zerkânî, I, 116-117; Subhî Sâlih, Mebâhis fi Ulûm'il-Kur'an, çev. M. Said Şimşek, (Konya: Hibaş, ty.), s. 114; Kattân, s. 85-86. Oluşan bu kriterlere göre فَنَزَّلَتْ ifadesinin yer aldığı rivayet nüzûl sebeb-i diğeri de ayetin tefsiri sayılabilir. Zaten Aldemir'in Ahmed b. Hanbel ve Abdurrezzak'tan naklettiği rivayetlerde belirttiği gibi sebeb-i nüzûle delalet eden bir lafız bulunmayıp sadece hadisin bağlamı buna delalet etmektedir.

56 Mecâli, s. 79.

57 Bakara: 2/195.

58 Buhârî, Tefsir, Bakara, 31,h.no.: 4516.

safına dalıp içlerine girdiğini görenler, ‘Subhanallah! Kendi elleriyle kendini tehlikeye atıyor’ diyerek bağırıldılar. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî kalkıp onlara şöyle dedi: ‘Ey insanlar siz bu ayeti böyle te’vil ediyorsunuz. Oysa bu ayet biz ensâr hakkında nazil olmuştur. Allah İslâm’ı aziz kıldığı ve İslâm’ın yardımcıları da çoğaldığı zaman, Peygamber’e (s.a.v.) haber vermeden birbirimize gizlice: ‘Mallarımız zayi oldu. Allah da İslâm’ı aziz kıldı ve yardımcıları da çoğaldı. Artık mallarımızın ıslahıyla uğraşabiliriz.’ dedik. Mallarımıza dalıp zayi olanları toparlamaya başladığımızda, Allah yaptığımızı reddederek Peygamber’ine (s.a.v.): ‘(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.’ ayetini indirdi. Dolayısıyla buradaki tehlikeden kastedilen, mallara dalıp onları geliştirmeye uğraşarak savaşı terk etmemizdi. Sonra Ebû Eyyûb gözlerini kırpmadan Allah yolunda savaşmaya devam etti ve nihayet vefat edip Rum topraklarına defnedildi.”⁵⁹

Birinci hadiste sebeb-i nüzûle delâlet eden sığa, sebeb-i nüzûle ihtimalli bir şekilde delâlet eden تَزَكَّى ifadesidir. İkinci hadisteki sığa ise sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden وَإِنَّا أَنْزَلْنَا هَذِهِ الْآيَةَ فِينَا ifadesidir. Bundan dolayı sebeb-i nüzûl, ikinci rivayetin delâlet ettiği şeydir.⁶⁰

2.1.2. Sebeb-i Nüzûle İhtimalli Bir Şekilde Delâlet Eden Sığa

Rivayetlerde yer alan sebeb-i nüzûl sığalarına bakılır:

- Bu sığaların bütünü sebeb-i nüzûle delâlet etme konusunda ihtimal ifade eden sığalarsa, mesela rivayetlerin birinde نَزَلَتْ فِي كَذَا “Ayete şu konuda nazil oldu.”, diğerinde de أَحْسَبَهَا نَزَلَتْ فِي كَذَا “Şu konuda nazil olduğunu sanıyorum.” denilerek öncekinden farklı bir şey zikredilmişse,

- ayet, lafzı farklı olan bu rivayetlerin beyan ettiği sebebi kapsayabilecek durumdaysa,⁶¹

- bunlardan birinin sebeb-i nüzûl olduğunu belirten başka bir karine yoksa,⁶² bu durumlarda verilecek karar şudur:

Bunlardan hiç biri sebeb-i nüzûl değil, hepsi ayetin tefsiridir. Bu ifadelerle kastedilen, ayetin rivayetlerdeki hükmü kapsadığıdır. Dolayısıyla bu ifadeler, meydana gelen durumun nakledilmesi kabilinden değil, bilakis varılan hükme ayeti delil getirmek kabilindendir.⁶³

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz:

59 Tirmizî, Tefsîr, Süretü'l-Bakara, h.no.: 2972. Tirmizî, bu hadisin Hasen-sahih-garip olduğunu belirtir. Ayrıca bu hadisi Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Cerîr, Ebû Ya'lâ Müsned'inde, İbn Hibbân Sahih'inde ve Hâkim rivayet eder. Hâkim bu hadisin Şeyhey'nin şartlarını taşıdığını ifade eder. Bkz.: Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), VIII, 250.

60 Müzeyni, I, 249.

61 Suyûtî, el-İtkân, I, 101; Kattân, s. 87.

62 Kattân, s. 87.

63 Zerkeşî, I, 31-32; Suyûtî, el-İtkân, I, 101-102; Zerkânî, I, 116.

“Şüphesiz yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”⁶⁴

İbn İshâk (v.151/768) şöyle demiştir: “Bedir günü, Kureyş yenilip Mekke’ye döndü. Ebû Süfyan da kendi ticaret kervanıyla dönmüştü. Abdullâh b. Ebû Rabia, İkrime b. Ebû Cehl ve Safvân b. Ebû Umeyye babaları ve çocukları öldürülmüş Kureyşli bir grupla birlikte, Ebû Süfyan’la ve bu kervanda ticaret malı bulunan diğer Kureyşlilerle konuşmak üzere yanlarına varıp, ‘Ey Kureyş topluluğu! Muhammed sevdiklerinizi ve seçkinlerinizi öldürdü. Onunla savaşmak için bu mal ile bizi destekleyin. Belki bununla intikamımızı alırız.’ dediler. Onlar da bunu kabul ettiler.” İbn İshâk devamla şöyle diyor: “İbn Abbâs’ın söylediği gibi, ... ففيهم أنزل الله ... Allah, onlar hakkında bu ayeti indirdi.”⁶⁵

İbn Cerir (v.310/923) Hakem b. Utbe’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Bu ayetmişriklere kırk ukiye⁶⁶ altın harcayan Ebû Süfyan hakkında nazil olmuştur.” O zaman bir ukiye kırk iki miskal idi.⁶⁷

İbn Cerir’in İbn Ebza ve Saîd b. Cübeyr’den rivayet ettiğine göre, onlar şöyle dediler: “Bu ayet, Uhud günü Peygamber’le savaşmak üzere Araplardan oluşturduğu ordunun yanında, iki bin kişi daha kiralayan Ebû Süfyan hakkında nazil olmuştur.”⁶⁸

Bütün bu rivayetlerde, sebeb-i nüzûl ifade eden sîğaların, sebebiyete delaleti ihtimalli olan sîğalardan olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu rivayetlerin, ayetin nüzûl sebebi sayılmadığını; ancak ayetinumûm ifade eden manası kapsamına girdiğini söyleyebiliriz.⁶⁹

2.2. Sıhhat Derecesine Göre Tercih

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütününde yer alan, sebeb-i nüzûl sîğaları, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ediyorsa, bu durumda sebeb-i nüzûlü belirlemede yapılması gereken, rivayetlerin sıhhat derecelerine bakmaktır.⁷⁰ Eğer bu rivayetlerden biri sahih diğeri sahih değilse, sahih olan rivayet esas alınır.⁷¹

64 Enfal: 8/36.

65 Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Camiü’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an, thk. Abdullah b. Abdilmuh-sin et-Türki bi’t-Teâvuni meâl-Merkezi’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Abdussened Hasan Yemâme, (yy.: Hecr, ty.), XI, 173; İbn Kesir, IV, 53.

66 Ukka, 400 dirheme veya 1248 grama tekabül eden bir ağırlık birimi. Bkz.: İbrahim Mustafâ v.dğr., el-Mu’cemül-Vasit, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), I, 22.

67 İbn Cerir, XI, 171.

68 İbn Cerir, XI, 170-171.

69 Mecâli, s. 79.

70 Suyûtî, I, 102.

71 Halil Aldemir rivayetlerin sıhhat durumunun net biçimde ifade edilmesi durumunda bunun en geçerli yöntem olduğunu belirtir. Bu yöntemin en temel problemi olarak da bütün rivayetlerin sıhhatinin tespit edilememiş olmasını, rivayetlerin sıhhat durumunun bir otoriteden diğerine değişiklik arz etmesini ve bazı otoriteler tarafından bir konuda uzlaştırılması zor ya da mümkün olmayan rivayetlerin sahih olmasının belirtilmesini zikreder. Aldemir bu yöntemin asırlar öncesinde tespit edilmesine karşın daha sonraki tefsir kaynaklarında buna pek riayet edilmediğini, müfessirlerin bu yöntemi işletmek yerine ayetin nüzûl hakkında nakledilen

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

“*Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*”⁷²

Buhârî Cündüb b. Süfyân’ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Peygamber (s.a.v.) rahatsızlandı, bundan dolayı iki veya üç gece kalkamadı. Bir kadın gelip: ‘Ey Muhammed, iki veya üç gecedir şeytanının sana yaklaşmadığını görüyorum, umarım ki seni terk etmiştir.’ dedi. Bunun üzerine Yüce Allah ‘Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.’ meâlindeki ayeti indirdi.”⁷³

İbn Ebî Şeybe, Taberânî ve İbn Merduveyh’in Ümmü Hafs’tan rivayet ettiklerine göre, o Peygamber’in (s.a.v.) hizmetçisi olan annesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Bir köpek yavrusu Peygamber’in (s.a.v.) evine girip sedirin altına saklandı ve orada öldü. Dört gün boyunca Peygamber’e (s.a.v.) vahiy inmedi. Bunun üzerine Rasûlullâh, ‘Ey Havle, Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) evinde ne oldu ki Cebail bana gelmiyor?’ dedi. Ben de, ‘Ey Allah’ın Rasûlü, bu günden daha hayırlı bir gün görmedik.’ dedim. Rasûlullâh abasını aldı ve onu giyip çıktı. Ben kendi kendime, evi düzenleyip süpürsem iyi olur, dedim. Eğilip süpürgeyi sedirin altına sürdüğümde onun ağır bir şeye takıldığını fark ettim. Nihayet onun ölü bir köpek yavrusu olduğunu gördüm. Ellerimle onu alıp evin arkasına attım. Peygamber (s.a.v.) çenesi titrediği bir halde geldi. Vahy inince onu titreme tutardı. ‘Ey Havle üstümü ört.’ dedi. Allah ona: ‘Kuşluk vaktine andolsun,... Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın’ (meâlindeki) ayetleri indirdi.”⁷⁴

Her iki rivayette de sebeb-i nüzûle delâlet eden sîğa sarîh/açıktır; çünkü her ikisinde de anlatılan olayın akabinde, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden **فَأَنْزَلَ اللَّهُ** sîğası kullanılmıştır. Ancak birinci rivayet sahih, ikinci rivayet ise sahih değildir.⁷⁵ Bundan dolayı sebeb-i nüzûlü belirlemede birinci rivayeti tercih ediyoruz.⁷⁶

rivayetlerin tamamını veya bir kısmını sıralamakla yetindiklerini ifade etmiştir. Bkz. Aldemir, s. 8-9. Biz de çalışmamız esnasında Aldemir’in bu konuda ifade ettiklerini destekleyecek mahiyette birçok örnekle karşılaştık. Mukâtil b. Süleyman ve Sa’lebî’nin tefsirleri burada örnek olarak zikredilebilir. Fakat bu yöntemi önemli ölçüde uygulayan tefsirlerin de bulunduğu göz ardı edilemez. İbn Kesir Tefsiri bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Bkz.: Mukâtil b. Süleyman, Tefsiru Mukâtil b. Süleyman, thk., Ahmed Ferid, (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003); Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed, el-Keşfu ve’l-Beyân, thk., Ebû Muhammed b. Âşûr, (Beyrût: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 2002); İbn Kesir, a.g.e.

72 Duhâ: 93/1-3.

73 Buhârî, Tefsîr, Duhâ, 1, h.no: 4950.

74 Suyûtî, ed-Dürü’l-Mensûr fî’l-Tefsîri bi’l-Me’sûr, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, (Kâhire: Merkezû Hecr li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâtî’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 2003), XV, 483.

75 İbn Hacer Cebraîl’in, sedirin altındaki köpek sebebiyle geç gelmesi kıssasının meşhur olduğunu; fakat ayetin nüzûl sebebi olmasının garip, hatta şaz olduğunu ve sahih olanla çeliştiğinden merdud olduğunu ifade eder. Bkz.: Ahmed b. Ali, İbn Hacer el-Askalânî, Fethü’l-Bârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî, thk. Abdülaziz b. Bâz, 1. bs., (Beyrût, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1989), VIII, 920.

76 Zerkânî, I, 118.

2.3. Tercih Edici Bir Sebep İhtiva Eden Rivayetin Tercih Edilmesi

Sebeb-i nüzûl ile alakalı rivayetlerin bütünü sahih ise bu durumda yapılması gereken, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak müreccihlere bakmaktır. Bu rivayetlerin birinde sebeb-i nüzûlü belirleyen bir müreccih bulunuyor, diğerinde bulunmuyorsa, içinde müreccih bulunan rivayet sebeb-i nüzûl olarak kabul edilir.

Müreccih, bir rivayetin diğerinden daha sahih olması, bir rivayette yer alan râvînin kıssaya bizzat şahit olması ve diğer tercih vecihlerinden biri olabilir.⁷⁷

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: “*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.*”⁷⁸

Buhârî, İbn Mes’ûd’un (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ben Medine’de, ekinli bir yerde, Rasûlullâh (s.a.v.) ile beraberdim. O, hurma ağacından yapılmış bir bastona dayanıyordu. Bir grup Yahudinin yanından geçti. Bazıları, ‘Ona ruh hakkında soru sorun?’ dedi, bazıları da ‘Ona bir şey sormayın ki hoşlanmadığınız bir cevap vermesin.’ dedi. Bunun üzerine bazıları yanına gelip, ‘Ey Ebûl-Kasım, bize ruhtan bahset.’ dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) bir süre bekledi. Kendisine vahiy inmekte olduğunu anladığımdan geri çekildim. Vahiy tamamlandıktan sonra şöyle dedi: ‘*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.*’”⁷⁹

Tirmizî, İbn Abbâs’ın (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Kureyşliler Yahudilere, ‘Bize şu adama soracağımız bir şeyler söyleyin?’ dediler. Yahudiler, ‘Ona ruh hakkında soru sorun’ dediler. Onlar da ruh hakkında ona soru sordular. Bunun üzerine Yüce Allah ‘*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.*’ (meâlindeki) ayeti indirdi.” Tirmizî hadisin bu kanalla, “Hasen-Sahih-Garib” bir hadis olduğunu belirtir.⁸⁰

Bu rivayetlerin ikisi de sahihtir ve sebeb-i nüzûle delâletleri açıktır. Ancak birinci rivayetten, Yahudilerin soru sorması sebebiyle nazil olduğundan dolayı ayetin Medine’de nazil olduğu; ikinci rivayetten ise Kureyş’in soru sorması sebebiyle nazil olduğundan dolayı ayetin Mekke’de nazil olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada sebeb-i nüzûlün tespitinde şu iki müreccihden dolayı birinci rivayet esas alınır:

1- Birinci hadisi rivayet eden Buhârî, ikincisini rivayet eden ise Tirmizî’dir. Buhârî’nin rivayet ettiğinin diğerlerinin rivayet ettiğinden daha sahih olduğu sabittir.

2- Birinci hadisi rivayet eden İbn Mes’ûd’un, kıssaya baştan sona şahit olduğu anlaşılmaktadır. İkinci hadisi rivayet eden İbn Abbâs’ın ise kıssaya şahit olduğu

⁷⁷ Suyûtî, I, 104.

⁷⁸ İsrâ, 85/18.

⁷⁹ Buhârî, el-İ’tisâm bi’s-Sünne, 3, h.no.: 7297.

⁸⁰ Tirmizî, Tefsîrûl-Kur’an, Sûretu Beni İsrâil, 18, h.no.: 3140.

hadisten anlaşılmamaktadır.⁸¹

İbn Hacer Tirmizî'nin rivayeti için, "Bu hadisin ricâli (râvîleri) Müslim'in ricâlidir." demiş, sonra da Buhârî'nin rivayetinde yer alan, Hz. Peygamberin kendisine soru sorulması üzerine bir süre sessiz kalmasını, kendisinedaha fazla bilginin gelmesi beklentisine yorumlayıp nüzûlün tekrarlandığı yoluna giderek her iki rivayetin cem' edilebileceğini söylemiştir. Devamında da böyle bir cem' yapılabilirse güzel olacağını, yapılamazsa Buhârî'nin rivayetinin, daha sahih olduğu için, tercih edilmesi gerektiğini ima etmiştir.⁸²

2.4. Sebebin Birden Fazla Olduğu Sonucuna Varılması

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih ise vebirini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih de yoksa bu durumda bu rivayetlerin cem' edilebilme imkânının olup olmadığına bakılır. Cem' edilebilmeleri mümkün ise, mesela sebeplerin birbirine yakın zamanda gerçekleşmiş olup ayetin her iki sebepten sonra inmiş olması gibi bir durum söz konusu ise, sebebin birden fazla olduğuna hükmedilir; çünkü anlaşılan budur ve buna bir mani de bulunmamaktadır.⁸³ İbn Hacer de "Kıssanın müteaddid yani birden fazla olması, nüzûlün ise tek olmasına bir engel yoktur." demiştir.⁸⁴

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

*"Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır."*⁸⁵

Buhârî İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Hilâl b. Ümeyye, Peygamber'e (s.a.v.) gelerek eşinin Şerik b. Semha ile zina ettiğini söyledi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) ona, 'Ya şahit getirirsin veya kazf cezasına çarptırılırsın.' dedi. O da, 'Ey Allah'ın Rasûlü bizden biri eşinin üzerinde bir adam gördüğünde gidip şahit bulmaya mı çalışır?' dedi. Nebi (s.a.v.) ona tekrar 'Ya şahit getirirsin veya kazf cezasına çarptırılırsın.' dedi. Bunun üzerine Hilâl, 'Seni hak ile göndereceğim yemin ederim ki, ben doğru söylüyorum, şüphesiz ki Allah benim sırtımı had cezasından koruyacak bir şey indirecektir.' dedi. (Çok geçmeden) Cebrail indi ve

81 Suyûtî, el-İtkân, I, 105; Zerkânî, I, 118-119.

82 İbn Hacer, Fethû'l-Bâri, VIII, 511-512.

83 Suyûtî, I, 105-106; Zerkânî, I, 119.

84 İbn Hacer, Fethû'l-Bâri, VIII, 576.

85 Nur: 24/6-9.

ona ‘Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince... beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.’ meâlindeki ayetleri indirdi.”⁸⁶

Buhârî Sehl b. Sa’d’ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. “Uveymir, Aclân oğullarının büyüğü olan Asım b. Adiyy’in yanına geldi ve ona: ‘Bir erkeğin eşiyle birlikte olduğunu gören bir adam hakkında ne dersiniz? Acaba bu adam o erkeği öldürür de siz de buna karşılık o adamı mı öldürürsünüz, yoksa adam başka bir şey mi yapmalı? Bu meseleyi benim için Peygamber’e (s.a.v.) sor.’ dedi. Asım, Peygamber’e (s.a.v.) gelerek ‘Ey Allah’ın Rasûlü’ dedi; fakat Peygamber (s.a.v.) sorulardan rahatsız oldu. Uveymir, ‘Ne oldu?’ diye sorduğunda Asım, Peygamber’in (s.a.v.) sorulardan rahatsız olduğunu ve onları ayıpladığını söyledi. Uveymir de, ‘Vallahi bu meseleyi Rasûlullâh’a (s.a.v.) sormadan durmam.’ dedi ve gelip Peygamber’e (s.a.v.): ‘Bir adam, eşiyle birlikte olan bir erkeği gördüğünde, acaba bu adam o erkeği öldürür de siz de buna karşılık onu mu öldürürsünüz ya da adam ne yapmalı?’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) ona: ‘Allah senin ve eşin hakkında Kur’an (ayetleri) indirdi.’ dedi ve ardından Allah’ın, Kitab’ında belirttiği şekliyle mulâanede bulunmalarını emretti. Bunun üzerine o, eşiyle mulâanede bulundu sonra da ‘Ey Allah’ın Rasûlü, onu yanımda tutarsam ona zulmetmiş olurum.’ dedi ve böylece onu boşadı. Artık bu uygulama daha sonra mulâanede bulunanlar için bir sünnet oldu.”⁸⁷

İkrime’nin İbn Abbâs kanalıyla rivayet ettiği hadis, bu ayetlerin Hilâl b. Ümeyye hakkında nazil olduğunu, Sehl b. Sa’d’ın rivayet ettiği hadis ise bu ayetlerin Uveymir hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir. İmamlar ayetin kimin hakkında nazil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları Uveymir hakkında nazil olduğunu tercih etmiş, bazıları Hilâl b. Ümeyye hakkında nazil olduğunu tercih etmiş, bazıları da bu olay hakkında ilk soranın Hilâl b. Ümeyye olduğunu, o sırada Uveymir’in de gelip soru sorduğunu ve bunun üzerine ikisi hakkında bir anda bu ayetlerin nazil olduğunu söyleyerek cem’ yoluna gitmişlerdir. İmam Nevevi de cem’ görüşüne meyletmıştır. Ondan önce de Hatîb cem’ görüşüne meyleterek şöyle demiştir: “Muhtemelen her ikisi de aynı zamanda gelmiştir.”⁸⁸

Her iki rivayet de sahihtir. Birini diğerine tercih etmemizi sağlayabilecek bir müreccih de bulunmamaktadır. Gerçekleşme zamanları da birbirine yakın olduğundan dolayı her ikisini de kabul etmemiz gerekir. Buna göre ilk soru soranın Hilâl b. Ümeyye olduğu, Hilâl’in sorusuna cevap gelmeden önce, bir defa Asım aracılığıyla, bir defa da direkt bir şekilde Uveymir’in soru sorduğu ve bunun üzerine Yüce Allah’ın, her iki soruya birden cevap olarak bu ayetleri indirdiğini söyleyebiliriz. Böyle bir cem’ yoluna giderek her iki rivayeti kabul etmek, birini kabul

86 Buhârî, Tefsir, Süretü’n-Nûr, h.no.: 4747.

87 Buhârî, Tefsir, Süretü’n-Nûr, h.no.: 4745.

88 İbn Hacer, VIII, 575.

edip diğerini reddetmekten daha iyidir; çünkü ikisini de kabul etmeye mani bir durum söz konusu değildir. Üstelik sahih olup aralarında bir zıtlık da bulunmadığından ikisini birden reddedemediğimiz gibi, müreccih bulunmadığından birini kabul edip diğerini reddetme imkânına da sahip değiliz. Dolayısıyla her ikisini de kabul etmemiz kaçınılmaz olmuştur.⁸⁹

2.5. Sebeb Sayısınca Nüzûlün Tekrarlandığı Sonucuna Varılması

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih yok ve sebeplerin birbirinden uzak zamanlarda gerçekleşmiş olması gibi bir durumdan dolayı rivayetleri cem' etme yoluna da gidilemiyor- sa, bu durumda yapmamız gereken rivayetleri ihmal etmemek için sebep sayısınca nüzûlün tekrarlandığına hükmetmek olacaktır.⁹⁰Bazı kimseler böyle bir durumda nüzûlün tekrarlanabileceğini inkâr etmişlerse de bu görüş⁹¹ reddedilmiştir.⁹²

Buna, şu ayeti örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere.”⁹³

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Said b. Müseyyeb babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “Ebû Tâlib vefat etmek üzereyken Rasûlullâh (s.a.v.) onun yanına geldi. Ebû Cehil b. Hişâm ve Abdullâh b. Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin de orada olduğunu gördü. Rasûlullâh (s.a.v.) Ebû Tâlib'e, 'Ey amca 'Lâilâhe illallâh de ki,

89 Suyûtî, I, 105; Zerkânî, I, 118-119.

90 Suyûtî, el-İtkân, I, 106; Zerkânî, I, 120.

91 Günümüzde bu görüşü savunanlardan biri de Muhsin Demirci'dir. O, mükerrer nüzûl ile ilgili makalesinde, metin olgu ilişkisini ortaya koyan birden çok rivayet arasında tercihte bulunmanın imkânsızlığı karşısında bazı bilgilerin mükerrer nüzûl yöntemini bir çıkış yolu olarak ortaya attıklarını söylemiş, bunlar arasında Râzî, Sehâvî, İbn Teymiyye, İbn Kesîr, Zerkeşî, Suyûtî, Zerkânî ve Subhî Sâlih'i zikretmiş, sonra da bu görüşü reddedenlerin de bulunduğunu ifade etmiş, Suyûtî'den naklen el-İmâd el-Kindî'nin bunlardan olduğunu belirtmiştir. Ardından Suyûtî'den naklen Kindî'nin red gerekçelerini zikretmiş, kendisi de bu görüşü savunduğundan olsa gerek Suyûtî'nin, Kindî'nin red gerekçelerine verdiği cevabı ise zikretmemiştir. Sonra da kendi ifadesiyle çağdaş bilginlerden Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Demirci, makalesinin sonuç kısmında da şöyle demiştir: Her ne kadar bazı İslam bilginleri bir takım ayetlerin iki defa indiğini iddia ediyorlarsa da esasen bunun izahı pek mümkün görünmemektedir. Bize göre bir ayetin iki defa inmesi meselesi, varsayımdan başka bir şey değildir. Bu konuda ileri sürülen iddialar sebeb-i nüzûl rivayetlerinde ortaya çıkan çelişkileri çözmek amacıyla yöneliktir. Aslında ortaya atılan bu teori, problemi çözme bir yana, içinden çıkılmaz başka problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bkz.: Muhsin Demirci, “Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl”, (MÜİFD, S. 20, 2001), 5-21. Bize göre yukarıda zikredilen rivayetler aslında mükerrer nüzûl iddiasının sadece bir varsayımdan ibaret olmadığını, bunu reddetmenin bu konuda zikredilen sahih veya hasen rivayetlerin bir kısmını devre dışı bırakmayı gerektirdiğini, bu teoriyi kabul etmenin “içinden çıkılmaz başka problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı” gibi bir şeyi de gerektirmediği açıktır. Ayrıca Demirci'nin kendi makalesinde “içinden çıkılmaz bir problem” örneği zikrettiğine de rastlanmamaktadır. Ama bu konuda zikredilen sahih rivayetleri, hadis kriterlerinden farklı bir yöntemle devre dışı bırakmanın diğer hadislere de sirayet edebileceği gerçeği göz önüne alındığında, önü alınamayacak asıl problemlerin o zaman meydana geleceği aşîkârdır. Bu meselenin tartışılması başlı başına bir makale konusu olduğundan burada bu kadarıyla yetinilecektir.

92 Suyûtî, I, 114-115.

93 Tevbe: 9/113.

onu söylediğine Allah katında şahitlik edebileyim' dedi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Ümeyye, 'Ey Ebû Tâlib, Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin?' dediler. Peygamber (s.a.v.) Lâilâhe illallâh söylemesini teklif etmeye, onlar da kendi söylediklerini tekrarlamaya devam ettiler ve nihayet Ebû Tâlib'in son sözü, 'Abdulmuttalib'in dini üzerinde' ifadesi oldu ve Lâilâhe illallâh demeyi kabul etmedi. Rasûlullâh (s.a.v.) da bana yasak kılınmadığı sürece bağışlanman için Allah'tan af dileyeceğim dedi. Bunun üzerine Allah onun hakkında '*Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra...*' ayetini indirdi.⁹⁴

Tirmizî, Ali'nin (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adamın, müşrik olan ebeveyni için istiğfarda bulunduğunu duydum. Ona, 'müşrik oldukları halde ebeveynine istiğfar da mı bulunuyorsun?' dedim. O da, 'İbrahim müşrik olan babası için istiğfarda bulunmadı mı?' dedi. Bu durumu Peygamber'e (s.a.v.) anlattım. Bunun üzerine 'Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere' meâlindeki ayet nazil oldu." Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Hâkim, İbn Mes'ûd'un (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Rasûlullâh (s.a.v.) kabirlere bakmak üzere çıktı. Biz de onunla beraber çıktık. Bize oturmamızı emretti, biz de oturduk. Sonra biraz yürüdü ve nihayet bir kabrin yanına vardı ve kabrin başında ona hitaben uzunca bir şeyler söyledi. Sonra da Rasûlullâh (s.a.v.) kalktı, onun ağlamakta olduğunu gördük. Biz de ağladığı için ağladık. Sonra bize yöneldi. Ömer b. Hattâb onu karşıladı ve 'Ey Allah'ın Rasûlü, seni ağlatan şey nedir, o bizi de ağlattı ve korkuttu.' dedi. O da gelip yanımıza oturdu ve 'Benim ağlamam sizi korkuttu mu?' dedi. Biz, 'Evet ey Allah'ın Rasûlü.' dedik. O da, 'Kendisiyle konuştuğumu gördüğünüz kabir, annem Âmine binti Vehb'in kabriydi. Ben, ziyareti hususunda Allah'tan izin istedim, bana izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, bu konuda bana izin vermedi ve bana '*Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere*' ayeti ile '*İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi...*' ayetleri nazil oldu. Bunun üzerine bir evladın annesine karşı duyduğu hisse ben de kapıldım. İşte beni ağlatan budur.' dedi.⁹⁶

Saîd b. Müseyyeb'in babasından aktardığı birinci hadis sahihtir. Hz. Ali'nin rivayet ettiği ikinci hadis hasen bir hadistir. Hasen hadis, sahih hadis kadar kuvvetli olmasa da bağlayıcılık itibarıyla sahih hadis gibidir. Bundan dolayı bazı âlimler

94 Buhârî, Cenâiz, 80, no: 1360.

95 Tirmizî, Tefsîrül-Kur'an, Sûretü't-Tevbe, no: 3101.

96 Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek ala's-Sahihayn tlk., ez-Zehebî, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), II, 366, h.no.: 3292.

onu sahih hadis kapsamında saymışlardır.⁹⁷ Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayet ettiği üçüncü hadis de Hâkim'in ifadesiyle Buhârî ve Müslim'in şartlarını haiz olduğundan sahihtir.⁹⁸

Bu hadislerin ifade ettiği nüzûl sebepleri faklıdır: Saîd b. Müseyyeb'in babasından aktardığı hadise göre nüzûl sebebi Hz. Peygamber'in nehiy edilmediği sürece amcası Ebû Tâlib için istiğfarda bulunacağını söylemesi; Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadise göre, nüzûl sebebi bir adamın müşrik ebeveyni için istiğfarda bulunması; Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayet ettiği hadise göre ise, nüzûl sebebi Hz. Peygamberin Allah'tan, annesine istiğfarda bulunmak için izin istemesi olayıdır.

Burada yapılması gereken bağlayıcılık dereceleri birbirine yakın olan bu hadislerden hiç birini ihmal etmeden birbirinden farklı olarak zikrettikleri nüzûl sebeplerinin tümünü kabul edip nüzûlün, esbâb sayısınca tekrarlandığına hükmetmektir. Suyûtî "İtkan"ında bu hadisleri zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadislerin arasını, esbâb sayısınca nüzûlün tekrarlandığını söyleyerek cem' ederiz."⁹⁹

Sonuç

İslam âlimleri, nüzûlünden günümüze Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılabilmesini sağlamak için onun çeşitli yönlerini ele alarak üzerinde kafa yormuş ve bu uğurda ciddi çabalar sarf etmişlerdir. Kur'an ayetlerinin nüzûl sebebiyle ilgili yapılan çalışmalar da bu çabaların bir parçasıdır. Bu çalışmamızda ele aldığımız konu da nüzûl sebebiyle ilgili rivayetler arasından hangilerinin kabul edilip edilmeyeceği ve kabul edilenler arasında da hangi kriterlere göre bir rivayetin diğerine tercih edileceğidir. Yapılan bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır.

1- Sebeb-i nüzûl sadece sahih nakillerle bilinebilir. İctihatla sebeb-i nüzûl tespit edilemez. Bu konuda sahabeden gelen rivayetler makbul olup merfu hükümündedir. Mürsel hadisler ise senedinin sahih olması, râvînin Mücâhid, İkrime ve Saîd b. Cübeyr gibi tefsîr imamlarından biri olması veya başka bir mürsel hadisle takviye edilmiş olması gibi şartları taşıması koşuluyla kabul edilir.

2- Sebeb-i nüzûlü ifade etmede kullanılan lafızlardan bazıları sebeb-i nüzûle sarîh/açık bir şekilde delâlet ederken bazıları ise ihtimal ifade eder. Lafız ihtimal ifade ediyorsa, bu ihtimallerden birinin tercihi için karinelere başvurulur.

3- Sebep birden fazla olduğu halde inen ayet bir tane olabileceği gibi, bir sebep üzerine birden çok ayet de inmiş olabilir.

4- Lafzın umumi, sebebin hususi olması durumunda lafzın umumiliğinin mi

97 Muhyiddîn en-Nevevî, et-Takrîb ve't-Teyzîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usûli'l-Hadîs, thk. Abdullâh Ömer el-Barûdî, (Beyrût: Dârü'l-Cinân, 1986), s. 25.

98 Fakat Zehebî Hâkim'in rivayet ettiği bu hadis hakkında şöyle der: "İbn Maîn, hadisin senedinde yer alan Eyyûb b. Hânî'nin zayıf olduğunu söylemiştir." Bkz. Hâkim, II, 366.

99 Suyûtî, I, 106-107.

yoksa sebeb-i hususiliğinin mi esas alınacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Cumhura göre ayetin hükmü, lafzın bütün fertlerini kapsar. Diğerlerine göre ise ayetin lafzı, hakkında indiği olaya has olup benzerlerinin hükmü ise başka bir delilden öğrenilir. Bu delil de şartlarını taşıyorsa kıyas veya içtihatır. Her iki grup da umûm ifade eden lafzın, hem nüzûl sebebini hem de diğerlerini kapsadığı konusunda görüş birliği içindedir. Ancak cumhur, umûm ifade eden lafzın, sebeb-i dışındakileri de doğrudan kapsadığını söylerken, diğerleri ise lafzın kıyas yoluyla ya da başka bir delil ile diğerlerini kapsadığını söylemişlerdir.

5- Sebeb-i nüzûl hakkında birden fazla rivayetin bulunması durumunda sebeb-i nüzûle kesin bir şekilde delâlet eden bir sığayı ihtiva eden rivayet, sebeb-i nüzûle ihtimalli bir şekilde delâlet eden sığayı ihtiva eden rivayete tercih edilir.

6- Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütününde yer alan, sebeb-i nüzûl sığaları, sebeb-i nüzûle delâlet etme konusunda kesinlik ifade ediyorsa, bu durumda rivayetlerin sıhhat derecelerine bakmaktır. Eğer bu rivayetlerden biri sahih diğeri sahih değilse, sahih olan rivayet esas alınır.

7- Sebeb-i nüzûl ile alakalı rivayetlerin bütünü sahih ise bu durumda müreccihlere bakılır. İçinde müreccih bulunan rivayet sebeb-i nüzûl olarak kabul edilir. Müreccih, birinin diğerinden daha sahih olması, birinde yer alan râvînin kıssaya bizzat şahit olması ve diğer tercih vecihlerinden biri olabilir.

8- Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih de yoksa bu durumda bu rivayetlerin cem' edilebilmeleri mümkün ise, mesela sebeplerin birbirine yakın zamanda gerçekleşmiş olup ayetin her iki sebepten sonra inmiş olması gibi bir durum söz konusu ise, sebeb-i birden fazla olduğuna hükmedilir.

9- Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih yok ve sebeplerin birbirinden uzak zamanlarda gerçekleşmiş olması gibi bir durumdan dolayı rivayetleri cem etme yoluna da gidilemiyorsa, bu durumda yapılması gereken rivayetleri ihmal etmemek için sebep sayısınca nüzûlün tekrarlandığına hükmetmektir.

Kaynakça

Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalâni, Fethû'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî, thk., Abdülaziz b. Bâz, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989).

Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, thk., Şuayb el-Arnâvut v.dğr., (yy.: Müessesetü'r-Risale, 1999).

Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Burhan fî Ulûmî'l-Kur'ân, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kâhire: Mektebetu Dâri't-Turas, ty.).

Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, (Kâhire: Merkezü Hecr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003).

Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân, thk. Mustafa Dîb el-Buğa,

(Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987).

Celâlüddin Muhammed el-Mahallî ve Celalüddin Abdurrahman es-Suyûtî, Tefsirü'l-Celâleyn, (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1999).

Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Camiu's-Sahihu'l-Müsned min Hadisi Rasûlillâhi Sallallahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyamihi, şerh ve thk., Muhibbud-din el-Hatib, Tarkîm: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ty.).

Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Camiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki bi't-Teâvuni mea'l-Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan (Yemâme: Hecr, yy., ty.).

Ebü İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, el-Camiu's-Sahih, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., (Mısır, Mektebe ve Matbaatu Mustafa Halebî, 1975).

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî en-Nisabûrî. Esbabu'n-Nüzûl, thk. Seyyid Abdülğani Zâyid, (Mansura: Müessesetu Ümmi'l-Kurâ, 2005).

Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990).

Hâkim en-Nisabûrî, el-Müstedrek ala's-Sahihayn, tlk. ez-Zehebî, thk., Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990).

Hâlid b. Süleymân el-Müzeynî, el-Muharrer fî Esbabî Nüzûli'l-Kur'an min Hilâli'l-Kütübî't-Tis'a Dirâsetü'l-Esbâbi Rivâyeten ve Dirâyeten, (Demâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006).

Halil Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Çözüm Yolları", (yy.: Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 15, S. 48, 2011).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil. Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr. (Cize: Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, ty.).

İbrahîm Mustafâ v.dğr., el-Mu'cemü'l-Vasît, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989).

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâsi Amma's-Tehere Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs, (yy.: Mektebetü'l-Kudsî, ty.).

M. Sait Şimşek, "Esbâbu'n-Nüzûl", Şamil İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1990).

Menna' Kattân, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an, (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1990).

Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, Menâhilül-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an, tahrir ve ta'lik, Ahmed Şemsuddîn, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988).

Muhammed Ebü Şühbe, el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'ânî'l-Kerîm, (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2003).

Muhammed Fahrüddîn er-Râzî, Mefatihu'l-Gayb, (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1420).

Muhammed Hazır el-Mecâlî, el-Vecîz fî Ulûmi'l-Kitabi'l-Azîz, (Ammân: Cem'iyyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'ânî'l-Kerîm, ty.).

Muhsin Demirci, "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", MÜİFD, S. 20, 2001, s. 5-21.

Muhyiddîn en-Nevevî, et-Takrîb ve't-Teyis li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîrî'n-Nezîr fî Usûli'l-Hadis, thk. Abdullah Ömer el-Barûdî, (Beyrût: Dârü'l-Cinân, 1986).

Mükatîl b. Süleyman, Tefsiru Mükatîl b. Süleyman, thk., Ahmed Ferid, 1. Basım, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003).

Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed, el-Keşfu ve'l-Beyân, thk., Ebü Muhammed b. Âşûr, (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 2002).

Subhî Sâlih, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an, çev. M. Said Şimşek, (Konya: Hibaş, ty.).

Takiyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr, thk., Adnan Zerkûr, (yy., 1972).